

KAPITTEL 4

«ud for at lære husholdningsfag». Om etableringen av husstellundervisning i Norge

Stig Kvaal

Institutt for tverrfaglige kulturstudier, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU)

Abstract: The chapter shows how a new ideal of the housewife emerged during the nineteenth century, and how many actors worked to strengthen the knowledge base for the Norwegian food scene. During the second half of the nineteenth century, science became an increasingly more central provider of knowledge and authority in dietary matters, and this led to claims that housekeeping education and schools should be established for young Norwegian women. The authorities also had to be persuaded to include housekeeping education in the primary school curricula. Pioneers used several channels to mission for the cause and mediated it in various ways: as a nutritional issue and question regarding the national economy, as women's liberation, and as modernization and scientification. The establishment of schools for housewives-to-be, a teacher-training school in household science, and the emergence of school kitchens in primary schools in 1908 were milestones in the professionalization of the housewife's role and led to improvements in household cooking and the scientification of teaching.

Keywords: education, cooking, nutrition, mediators

I juli 1887 kom det første nummeret *Husmoderen* ut. Målsettingen var at det nye månedlige tillegget til *Norsk Landmandsblad* skulle belyse forholdene innen husstellet i Norge og bli en pådriver for å bedre det.¹ Flere

---

1 *Husmoderen* 1887: 1. Bladet ble redigert av K. K. Heje og G. Wankel. Sistnevnte var gift med Hanna Winsnes' barnebarn Sigrid Ring, så her er det ikke bare et saklig, men også et familiært bånd til den store kokebokforfatterens ønske om å forbedre det norske husstellet.

virkemidler ble tatt i bruk: opplysende artikler, debatter og polemiske innlegg, matoppskrifter, råd og fortellinger.

«Den unge husmoder», som sto på trykk høsten 1890, kan tjene som eksempel på hvordan disse fortellingene gjerne var.² Den handler om en atten år gammel datter som skulle stelle i huset for sin far mens husets frue var på kuropphold i fem uker. Klara, som jenta het, går til oppgaven med liv og lyst, og ser fram til å regjere på kjøkkenet i sin mors fravær. Da moren dro, følte hun seg «pludselig som en værdig husmoder». Det ligger i kortene at regjeringstiden på kjøkkenet ikke skulle forløpe helt uten viderverdigheter. Historien utspilles da også som en vandring gjennom et dantesk inferno i husholdningens mange utfordringer og problemer, og via en slags skjærsild ender den opp i en situasjon av renselse og klarsyn, hvor de involverte til slutt står tilbake med en ny erkjennelse.

Det hele starter med at Klara koker teen «rigtig grundig», og serverer den smilende og tilfreds til sin far. Reaksjonen blir som man kan forvente, og slik fortsetter det gjennom de neste måltidene og dagene. Kjøttet smaker surt, fiskebollene blir harde og smakløse og suppen er brent. I det hele tatt er det ikke mye å skryte av, det som kommer fra kjøkkenet.

Etter hvert går det likevel bedre. Klara lærer av sine feil, og maten blir smått om senn mer velsmakende. Det er imidlertid ikke bare den unge datteren i huset som har fått seg en lærepenge, også hennes far har fått seg en vekker. Han, som tidligere hadde ment at omtrent alle kvinner kunne lage mat, nærmest i egenskap av sitt kjønn, forstår på slutten av de fem koneløse ukene at det ikke er så enkelt likevel. Etter å ha sett hva datterens ukyndighet hadde kostet henne, er han fast bestemt på at hun skal «ud for at lære husholdningsfag».³

Slike fortellinger var det flere av i *Husmoderen*, og budskapet var ikke til å ta feil av: Foreldre måtte sørge for at deres døtre fikk undervisning i husholdning. Problemet var at det var smått med tilbud for unge kvinner på slutten av 1800-tallet. Tiden var preget av store og gjennomgripende samfunnsendringer, hvor industrialisering, urbanisering og ny vitenskapelig kunnskap bidro til å endre folks hverdagsliv og utfordre innarbeidede tradisjoner og tankesett. Det gjaldt også synet på kvinners plass i samfunnet og husholdningen, og deres behov for og rett til utdanning og kunnskap.

---

2 Mal 1890.

3 Mal 1890: 163.

Litt forenklet sagt var skolesaken preget av to typer forslag og argumenter. På den ene siden sto de som ønsket praktiske husholdningsskoler for å bremse «forfallet» og sørge for at unge jenter tilegnet seg den kunnskapen tidligere generasjoner hadde fått gjennom oppdragelsen i heimen. Blant dem som forfektet slike ideer, var det også en viss bekymring for at kvinnefrigjøringen ville skade familien og det norske kostholdet. På den andre siden fant man dem som ønsket teoretiske skoler. For dem framsto skolene som en mulighet til å fremme framskrittet, styrke kvinners rettigheter og innføre vitenskapelige prinsipper i landets husholdninger. I dette lå det et ønske om å oppvurdere husstellet som et kunnskapsfag. Den første posisjonen kan betegnes som tradisjonsbasert og konservativ, mens den andre var mer vitenskapsorientert og progressiv.

I dette kapittelet vil jeg vise hvordan husstellutdanningssaken ble en del av den offentlige debatten i Norge, og hvordan det til slutt også ble etablert en utdanning. Saken hadde en forsiktig start på 1860-tallet, og fikk et høydepunkt med opprettelsen av husmorskoler og Statens lærerinneskole på Stabekk i 1910. Jeg vil legge vekt på hvordan kunnskapskravet ikke bare dreide seg om å etablere et husstellutdanningstilbud for kvinner, men også hvordan dette ble begrunnet og forankret, samt hvilket grunnlag ernæringen og husstellundervisningen skulle tuftes på.

Jeg har fulgt den samtidige debatten slik den ytret seg i tidsskriftet *Husmoderen*,⁴ og har i tillegg brukt samtidige tidsskrift- og avisartikler, beretninger og andre publikasjoner som tok opp husstellsaken, for å følge sakens utvikling og undersøke hvilke argumenter som ble brukt og av hvem. I tillegg har jeg gjennomgått materialet som er publisert i forbindelse med den parlamentariske behandlingen av husstellundervisning i statlig regi. Dette omfatter dokumentene knyttet til det aktuelle sakskomplekset som ble behandlet i regjeringen, Landbruksdepartementet, stortingskomiteene og Stortinget. I tillegg inneholder det bred dokumentasjon av tidligere praksis, utredninger og ulike innspill til behandlingen av saken. Med utgangspunkt i dette materialet har jeg undersøkt hvordan synet på husstellet og undervisningssaken kom til uttrykk i samtidens kokebøker, først og fremst

4 Bladet ble etablert i 1887. Det hadde både redaksjonelle artikler og innsendte bidrag. I 1919 gikk det inn i tidsskriftet *Hjemmenes Vel*, som ble til *Husmorbladet* i 1927. I dag utgis det som *Kvinne & Familie*, og er Norges Kvinne- og Familieforbunds medlemsblad.

gjennom forfatterne forord. Sakskomplekset inngår også i ulike typer historisk litteratur, og jeg har i første rekke forholdt meg til kvinnehistorie⁵ og skolehistorie, både om norsk utdanning generelt, og om ulike skoleslag og skoler spesielt.⁶ I tillegg har jeg trukket vekslers på de biografiene som er skrevet om noen av de kvinnene som var pionerer for husstellsaken.⁷

Et nytt husmorideal

Behovet for undervisning i husstell ble grundig omtalt allerede i det første nummeret av *Husmoderen* i 1887. Der klager signaturen M. W. over at det lenge hadde vært snakket om å gi jentene bedre undervisning, men at det ennå ikke var gjort noe. Nå var det på tide! Det var 50 år siden mennene hadde fått sine landbruksskoler. Tiden var moden for å opprette skoler for kvinner også.⁸ Det er som å høre et ekko av Hanna Winsnes' rop en drøy generasjon tidligere om at kvinnene måtte få sine lærebøker, siden mennene var så vel forspente med slike i sine fag.⁹

Mathilde Langslet var en av dem som skrev i *Husmoderen* om sine bekymringer for hvordan tidene hadde endret seg. Hun var opptatt av å få unge jenter til å ta husarbeidet mer på alvor, siden «kvindens høieste og bedste bestemmelse er at være husmor».¹⁰ Det var langt fra noe radikalt kvinnesyn som lå bak det Langslet forfektet. Hun skriver blant annet at man ikke måtte tro at «den sande kvindelighed består i tilgjort koketteri, påtaget finhed, forvænte begreber om saker af almindelig interesse, som kvinder ikke forstår».¹¹ Kort sagt var budskapet: Kvinne, skaff deg kunnskap, men bli ved din kjøkkenbenk!

Langslets formaning må forstås i lys av det Evy Karin Myrmel Gjengedal omtaler som et nytt husmorideal, som vokste fram gjennom de siste tiårene av 1800-tallet.¹² Det hadde rot i bedrestilte bymiljø, og

5 Blom & Sogner 2010; Gjengedal 1995, 2002; Melby 1995.

6 Bjerknes 1959; Bjørndal 2005; Dokka 1988; Fuglerud 1980; Grankvist 2000; Hasund & Nesheim 1926; Jensen 2008; Nissen 1965; NN 1940; Olsen 1983; Tenfjord 1959.

7 Diesen 2000; Jensen 2013; Reinertsen 2013; Ring 1924; Skjulestad 2000; Wærhaug 2021.

8 M. W. 1887: 4.

9 Winsnes 1845: 1.

10 Langslet 1887: 5.

11 Langslet 1887: 5.

12 Gjengedal 2002: 27–39.

kom etter hvert også til å prege embedsmannsstanden på landsbygda. Det nye idealet innebar at det praktiske husarbeidet tapte tidligere prestisje, og at husmødrene begynte å bruke sin tid til andre aktiviteter utenfor hjemmet. For å kompensere for dette ble det gjerne ansatt husjomfruer som overtok mange av husmoras oppgaver. Som en konsekvens ble heller ikke døtre lenger brukt som hjelp i huset i samme grad som før, og opplæring i matlaging og husstell ble nedprioritert.¹³

Kritikken mot den endrede husmorrollen var tidligere blitt framført i flere av de norske husholdningsbøkene, hvor kvinnens ansvar for husholdningen ble omtalt som et kall forankret i Gud og troen. Det ser vi særlig hos Hanna Winsnes og Minna Wetlesen, som gikk langt i å legitimere husmorrollen på en slik måte.¹⁴

I forordet til Klenckes kjemiske kokebok påpekte Peter Chr. Asbjørnsen kraftfullt at en utdannet kvinne kunne bli ei interessant selskapsdame og ei elskverdig kone, men aldri noen god husholder. Jentenes bestemmelse var å bli husmødre, og derfor måtte de også oppdras til det.¹⁵ Selv om også Asbjørnsen ville holde kvinnene ved kjøkkenbenken, markerte han et skifte, hvor den religiøse legitimeringen ble utfordret av en biologisk og medisinsk forklaringsmodell. Husmoridealet var i bunn og grunn det samme, men et nytt legitimeringsgrunnlag var i ferd med å vinne innpass. Det innebar at husmorrollen framsto som naturgitt ut ifra kvinners fysiologi og psyke, og ikke som et gudegitt kall.

Koke- og husholdningsbøkene fra 1800-tallet framviser en bemerkelsesverdig stabilitet i kjønnsrolleideologien med det Gjengedal karakteriserer som et komplementært kjønnsrolleideal.¹⁶ Selv om dette idealet begynte å slå sprekker mot århundreskiftet, var samtlige kokebokforfattere på 1800-tallet enige om at kvinners bestemmelse var å bli husmor, og at det av gude- eller naturgitte grunner måtte være en arbeidsdeling mellom kjønnene med klart definerte maskuline og feminine oppgaver. Kokebøkene framsto i så måte som klart kjønnsrolle- og samfunnsbevarende, og søkte først og fremst å tilpasse gamle verdier til en ny tid.

13 Gjengedal 2002: 32.

14 Se f.eks. Winsnes 1877; Wetlesen 1980/1902: 180.

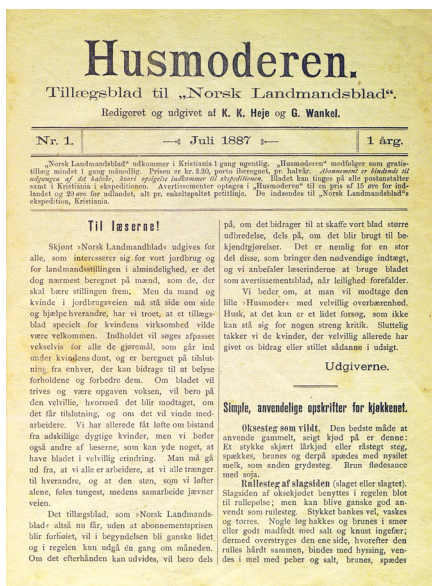
15 Klencke 1859: XIX.

16 Gjengedal 1995: 164–165.

Behov for et kunnskapsløft på kjøkkenet

Kokebokforfatterne var imidlertid ikke bare opptatt å bevare det eksisterende. De agiterte også for endringer, men var mer opptatt av å fornye enn å revolusjonere. I så måte kan de forstås som en type moderniseringsagenter som søkte å bygge bro mellom kunnskap og praksis og mellom vitenskapen og husmødrene.

Kokebøkene speilet samfunnsutviklingen med urbanisering og industrialisering, og prøvde i så måte å konstruere en husmorrolle i tråd med nye materielle forutsetninger. Det kom blant annet til uttrykk gjennom at nye tekniske hjelpemidler etter hvert begynte å få innpass i kokebøkene. Det samme gjorde ny kunnskap om hygiene og renhold. Matlagingen endret seg fra Winsnes' store gårdshusholdning, med utstrakt grad av sjølhushold og egenproduksjon, til byhusholdningene mot slutten av århundret, hvor husmora i langt større grad ble en forbruker som kunne kjøpe matvarer over disk.¹⁷

Figur 4.1. Det første nummeret av *Husmoderen* fra juli 1887. I lederartikkelen «Til Læsere!», skrev utgiverne at: «Innholdet vil søges afpasset vekselvis for alle de gjøremål, som går ind under kvindens dont, og er beregnet på tilslutning fra enhver, der kan bidrage til at belyse forholdene og forbedre dem.» (Nasjonalbiblioteket. Falt i det fri.)

¹⁷ Blom & Sogner 2010: 185; Myrvang 2009: 19.

Ordskiftet i *Husmoderens* spalter dreide seg ikke bare om *at* unge jenter måtte få skoloring, men også om *hvilken* skoloring som skulle tilbys. Mange skrev om et tidsskifte som følge av den nye naturvitenskapelige kunnskapen som hadde begynt å gjøre seg gjeldende i husholdningsdebatten. Husmora måtte, som en av forfatterne skrev, «*vide, hvad som foregår i kjøkkenet, hvorfor hun koger*».¹⁸ Kjøkkenet ble i den sammenheng omtalt som «husmoderens kemiske verksted», og hennes dannelsesgrad ble ansett som økende jo mer kunnskapen om naturlovene gjorde seg gjeldende i den daglige gjerningen i kjøkkenet og husholdningen.¹⁹

Praktisk, erfaringsbasert kunnskap var viktig og nødvendig, men ikke nok. Høsten 1889 tok signaturen V. H. til orde for å anvende vitenskapens resultater i kjøkkenet. I artikkelen «Kemien i kjøkkenet» omtalte hun den som «løsenet» for et godt kjøkkenstell:

Og de kemiske processer der foregår rundt omkring os i hus og kjøkken, dem burde vi give vore døtre leilighed til at sætte sig ind i, således at de – når den praktiske indøvelse da ikke forsømmes – ikke blot tilegner sig den dygtighed, vi ældre er i besiddelse af, men bedre end vi forstår, hvad der er for kræfter, som de hersker over og anvender til daglig brug.²⁰

Cristopher Hammer, Hanna Winsnes og andre hadde tidlig understreket behovet for lærebøker.²¹ Disse var det etter hvert kommet mange av. Fra siste halvdel av 1800-tallet dreide utfordringene seg først og fremst om å forene teori med praksis, og da var det også behov for skoler og utdanning. Asbjørnsen hadde etterlyst skolekjøkkenundervisning i sin kokebok allerede i 1864.²² For å gjennomføre de reformene han etterlyste, trengtes mer enn nye kokebøker. Hans svar på problemet var opplæring, og den burde starte allerede i skolen.²³ Ifølge Henriette Wenche Nissen var dette første gang tanken om husstellundervisning i skolen ble fremmet offentlig.²⁴ Behovet hadde ikke blitt mindre siden den gang. Det var

18 *Husmoderen* 1889: 157.

19 *Husmoderen* 1889: 158.

20 V. H. 1889: 171.

21 Hammer 1773: 187; Winsnes 1845: 1.

22 Bonifacius 1864/1993: VIII.

23 Bonifacius 1864/1993: 87–93.

24 Nissen 1965: 168.

mange som så et behov for undervisning i faste former, og noen hadde også gjort noe med det.

De første husholdningsskolene

I 1865 etablerte Minna Wetlesen den første husholdningsskolen i Norge på gården Abildsø i Østre Aker. Fredrik og Niels Wetlesen, henholdsvis hennes mann og hennes svoger, hadde tidligere drevet en landbruksskole på gården, og her hadde hun hjulpet til med driften. Hun innså snart at det ikke bare var mennene som hadde behov for utdanning, men at også kvinnene som skulle ha ansvaret for husholdningen trengte opplæring. Om ikke også kvinnene fikk skoling, ville utviklingen av landbruket bli skadelidende. Da landbruksskolen for menn ble overtatt av amtet og flyttet til Ullensaker i 1864, var det kvinnes tur på Abildsø gård.²⁵

Her fikk elevene, som hovedsakelig var unge piker fra bondestanden, undervisning i «Almindeligt Kjøkenstel» med baking, slakting og «alt hvad dertil hører», fjøsstell, noe hagedyrking, søm, enkel husholdningsregning og veiledning i å uttrykke sine tanker «nogenlunde korrekt ved Skrivning».²⁶ Elevene bodde på skolen, og undervisningen var organisert som et hjem, hvor elevene deltok i alt det praktiske arbeidet i huset, fjøset og hagen. Kurset var i utgangspunktet toårig, men undervisningstiden ble etter hvert redusert til ett år med mulighet til å bygge på med et halvår.²⁷ Skolen var en privatskole, uten offentlig støtte, og den var sterkt avhengig av initiativtakeren. Den ble da også nedlagt da Minna Wetlesen trakk seg tilbake på grunn av høy alder i 1881. Fram til da hadde 147 unge piker vært elever ved skolen.²⁸

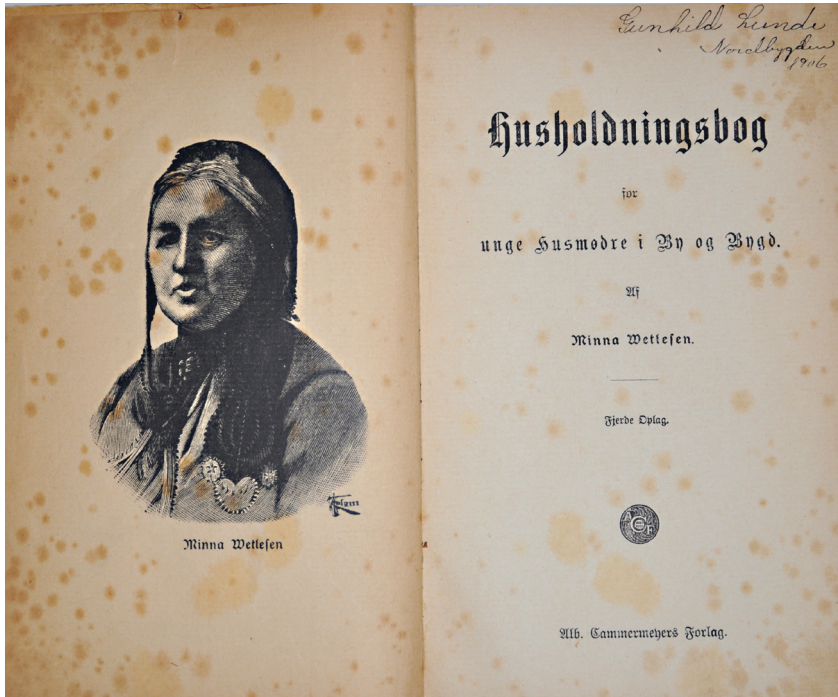
---

25 Bjercknes 1959; Wærhaug 2021.

26 Formål og undervisningsplan for husholdningsskolen på Abildsø. Gjengitt i Fuglerud 1980: 16–17.

27 Skjulestad 2000: 22–26; Wærhaug 2021: 75–91.

28 Landbruksdepartementet 1908a: 1.

Figur 4.2. Annette Wilhelmine «Minna» Wetlesen (1821-1891), grunnleggeren av Norges første husholdningsskole. Portrett gjengitt i hennes *Husholdningsbog for unge Husmødre i By og Bygd*, Kristiania: Alb. Cammermeyers Forlag, 1902 (fjerde opplag). (Falt i det fri.)

I løpet av siste halvdel av 1870-årene ble det opprettet flere lignende husholdningsskoler i Norge. Disse kom som et resultat av et regionalt arbeid, som først og fremst hadde som formål å bedre hygien og styrke folks levkår på Vestlandet. Bakgrunnen var et initiativ i Søndre Bergenhus²⁹ amtsting i 1864 for å utrede «paa hvilken maate og ved hvilke midler kvinden antoges at kunne bibringes en større indsigt og dyktighet for sit kald».³⁰ I den forbindelse ble det utlyst en prisoppgave for å undersøke forholdene og vurdere hva som måtte gjøres. En av de innsendte besvarelsene var K. L. Huus' rapport *Om Kvinden*.³¹

Huus var kritisk til mye av det som tidligere var gjort for å heve kunnskapsnivået blant kvinner, og hadde liten tro på at det ville hjelpe noe

29 Senere Hordaland. I dag en del av Vestland fylke.

30 Landbruksdepartementet 1908a: 2.

31 Huus 1872. Forordet er datert 18. desember 1868, men det gikk fire år fra manuskriptet ble skrevet til boken ble trykt.

særlig å utgi skrifter for å «hæve Kvinden til et for hendes Kald passende Dannelsestrin». Etter hans erfaring ville de kvinnene som helst trengte det, sjelden ty til bøker for å hente «Lærdom og Dannelse for Livet».³² Han hadde større tro på å utdanne «Lærerinder».

Hans foreslåtte «Lærerindeskole» måtte tilby både praktisk og teoretisk undervisning og gi veiledning i «Landbokvindens mangehaande Sysler». De som ble utdannet skulle imidlertid ikke undervise i noen skole. Huus hadde mer tro på at de ferdigutdannede lærerinnene opprettet «Kvindeforeninger» og samlet sine jevnbyrdige i bygda omkring seg for å «meddele dem af sit eget gode Kundskabsforraad om de Anliggender, som vedkommer alle Kvinder og navnlig Husmødre».³³ Han gikk altså ikke inn for daglig skolegang, men jevnlige møter.

Huus, som var sterkt forankret i troen og folkeopplysningstanken, hadde en klar standsforståelse, og anbefalte derfor at lærerinnene ikke måtte være av «høyere Stand» enn elevene. Det ville skape en standsforskjell som ville motvirke den «ligefremme Fortrolighed og Tilslutning» mellom lærerinnene og dem de skulle danne og påvirke. Derfor måtte de hentes fra «Folkets Midte og være Kvindernes Jævnlige».³⁴ De «taabelige Kvinder», som han skrev, måtte bringes til fornuft, fortrinnsvis ved at en utdannet kvinne fra vedkommendes bygd hjalp dem opp fra sitt «nærværende standpunkt til en bedre Oplysning».³⁵

Selv om amtsmyndighetene viste stor interesse for Huus' forslag, var det stor motvilje mot nye utgifter, og planene ble derfor lagt i skuffen. En stortingsbevilgning til amtsskoler i 1875 skulle imidlertid gi nytt liv til skoleideene, men da var det etter en annen modell enn den Huus hadde foreslått.³⁶ I både Søndre og Nordre Bergenhus ble det satt ned komiteer for å vurdere saken.³⁷

Det var nordfylket som kom først i gang. 1. mai 1877 startet et nytt undervisningstilbud på gården Eidsviken i Holmedal. Nordre Bergenhus Amtsskole for jenter var ingen ren husholdningsskole, men skulle

---

32 Huus 1872: 123.

33 Huus 1872: 135.

34 Huus 1872: 127.

35 Huus 1872: 130.

36 Fuglerud 1980: 32.

37 Senere Hordaland og Sogn og Fjordane. I dag Vestland fylke.

utdanne «praktiske og oplyste husmødre» gjennom å undervise i «Et saavidt mulig fuldstandig, efter befolkningens tarv avpasset tarvelig husstell».³⁸ I tillegg ble det gitt noe undervisning i teoretiske fag som regning, morsmål, historie og geografi.

Senere ble det opprettet flere slike vestlandsskoler etter noenlunde samme mal. Det innebar at undervisningen strakk seg over ni måneder og at jentene bodde på gården hvor skolen holdt hus. Som regel var eieren bestyrer og kona lærerinne. Jo Tenfjord karakteriserer disse praktiske jenteskolene som et mellomledd mellom gamle dagers husstelloplæring i eget eller andres hjem, og den nye tidens krav til mer teoretisk opplæring.³⁹

Amtsskolen i Nordre Bergenhus ble ikke særlig gammel, og ble nedlagt allerede i 1888. På samme vis gikk det med de andre vestlandsskolene. Ingen av dem lyktes med å opprettholde driften særlig lenge. Disse jenteskolene forble i hovedsak et vestlandsfenomen, og hadde sin blomstrings-tid fra slutten av 1870-årene til et stykke inn på 1890-tallet. Bakgrunnen for etableringen hadde vært bekymring for husstellet og levekårene i fattige kystdistrikter, men tilbudet synes ikke å ha svart til forventningene. De fleste skolene ble nedlagt i løpet av 1880-årene.⁴⁰

I slutten av september 1889 opprettet Selskapet for Norges Vel to husholdningsskoler for piker. Selskapets eksperter hadde vært delt i synet på om skolene burde være rent praktiske, kun teoretiske, eller begge deler? Det bestemte seg derfor for å prøve ut to skoletyper: én som bare tilbød praktisk undervisning, og én hvor det også skulle undervises i teoretiske fag.⁴¹

Den teoretisk-praktiske skolen fikk flere avleggere, først i Kristians amt⁴² i 1891, og senere i Lister og Mandals amt⁴³ i 1892, Hedemarkens amt⁴⁴ i 1893, Jarlsberg og Larviks amt⁴⁵ i 1896 og Søndre Trondhjems amt⁴⁶

38 Undervisningsplan for Nordre Bergenhus amtsskole for jenter. Gjengitt i Landbruksdepartementet 1908a: 2.

39 Tenfjord 1959: 23.

40 Landbruksdepartementet 1908a: 18.

41 Landbruksdepartementet 1908a: 5.

42 Senere Oppland. I dag en del av Innlandet fylke.

43 Senere Vest-Agder. I dag en del av Agder fylke.

44 Senere Hedmark. I dag en del av Innlandet fylke.

45 Senere Vestfold. I dag en del av Vestfold og Telemark fylke.

46 Senere Sør-Trøndelag. I dag en del av Trøndelag fylke.

i 1893 og 1896.⁴⁷ Skolene ble drevet etter noenlunde samme plan, og ble delvis finansiert av Selskapet for Norges Vel. Det framgikk av statuttene at skolenes formål skulle være å «Utdanne dyktige husmødre eller husholdersker for landbostanden».⁴⁸

Dorothea Christensen og skolekjøkkenet

Det undervisningstilbudet som så langt var etablert, besto av fagskoler i husstell for jenter som hadde gjennomført folkeskolen, og hadde et begrenset antall plasser. På slutten av 1880-tallet tok Dorothea Christensen fra Sandefjord til orde for å etablere skolekjøkkenundervisning i folkeskolen, slik at alle jenter kunne få husstellundervisning.

I 1889 vedtok Stortinget å innføre pliktig folkeskole for alle norske barn. Denne skolereformen var et viktig element i nasjonsbyggingen, og innebar at en allmenndannende felles enhetsskole erstattet den gamle skolen, som først og fremst var innrettet med tanke på å forberede elevene på konfirmasjonen. Det kom derfor en hel rekke nye fag på timeplanen. I tillegg til lesing, skriving, regning og kristendom, skulle det også undervises i historie, geografi og naturfag samt praktiske fag som gymnastikk, sløyd eller tegning.⁴⁹ Selv om undervisningsplanen ikke omfattet husstell, åpnet den for å undervise i ernæringskunnskap.

Husstellutdanning var allerede kommet inn i grunnskoleundervisningen i nabolandene, og flere kvinnelige, norske pionerer på området hadde vært ute og blitt inspirert.⁵⁰ Behovet for mer og bedre kunnskap om husstellet dreide seg ikke bare om unge jenter og den enkelte familie, men ble betraktet som en sak av stor nasjonaløkonomisk betydning.⁵¹ Det hang tett sammen med store og gjennomgripende endringer i samfunnet.

Ved århundreskiftet bodde knapt 10 prosent av befolkningen i tettbygde strøk. Da Asbjørnsen ga ut sin kokebok, hadde andelen krøpet

47 Hasund 1941: 547–551; Landbruksdepartementet 1908a: 5.

48 Plan for den teoretisk-praktiske husholdningsskole paa Berger. Gjengitt i Landbruksdepartementet 1908a: 5.

49 Grankvist 2000: 91–103.

50 Se f.eks.: Helgesen 1891a, 1891b.

51 Helgesen sitert i: NN 1940: 5. Se også: Kirke- og undervisningsdepartementet ved Statens skolekjøkkenkonsulent 1941: 5–8.

oppover til like under 20 prosent. I 1890 bodde nesten en tredjedel av befolkningen i urbane strøk.⁵² Denne endringen i befolkningsstrukturen var et resultat av industrialiseringen og hamskiftet i jordbruket, og dreide seg ikke bare om hvor folk bodde, men også om boforhold, økonomi og levevis. Blant annet innebar det for mange en overgang fra et kosthold som i stor grad var basert på naturalhushold på landet, til en pengeøkonomi i byene. Med det ble husmødrene, ifølge Kari Melby, i stadig større grad forbrukere.⁵³ Forkjemperne for skolekjøkkenundervisning i folkeskolen fryktet at denne utviklingen kunne bli skjebnesvanger.

I 1890 startet den første skolekjøkkenundervisningen opp i Sandefjord med ti jenter fra folkeskolens sjuendeklasse. Undervisningen hadde kommet i gang på Christensens initiativ, og ble finansiert med private midler fra blant annet brennevinssamlaget.⁵⁴ Det var ingen enkel oppgave landets første skolekjøkkenlærer, Margrethe Ebbesen, tok fatt på. Dette var nybrottsarbeid. Det fantes ingen konkrete undervisningsplaner, ingen mal for hvordan et skolekjøkken skulle innredes, og heller ingen lærebok eller kokebok som var egnet for formålet.

Det var ikke bare snakk om få inn et nytt fag i skolen. I praksis innebar den nye skolekjøkkenundervisningen også innføring av nye læreformer. Den norske folkeskolen anno 1890 var en utpreget bokskole, og den praktiske øvingen som skolekjøkkenet la opp til, representerte et brudd med den dominerende pedagogiske tradisjonen.⁵⁵

Christensens Kokebok for folkeskolen

Til tross for en nokså trang start, kom skolekjøkkenet i Sandefjord til å danne mønster for den senere utviklingen. Mens Ebbesen underviste, skrev Dorothea Christensen på en liten kokebok som skulle bli et grunnlag som senere lærebøker i skolekjøkkenundervisningen kom til å bygge

---

52 Statistisk sentralbyrå 1995: 63.

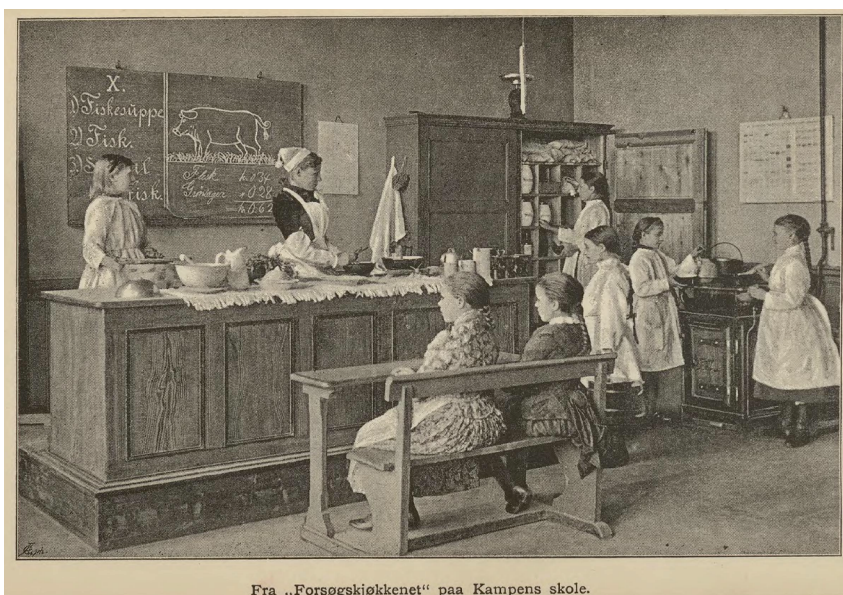
53 Melby 1995: 71.

54 Sitert etter NN 1940: 6.

55 Dokka 1988: 108.

på. *Kogebog for folkeskolen og hjemmet* ble utgitt allerede sommeren 1891, bare et halvt år etter at skolekjøkkenundervisningen startet opp.⁵⁶

Ved siden av oppskriftene ga boken også enkle råd om hvordan jentene skulle forberede seg på en kommende husgjerning. Christensen presiserte hvor viktig det er å variere kostholdet slik at man ikke får for mye eller for lite av en type næring, siden ingen matvarer inneholder alle de næringsstoffene man trenger. Oppskriftene var valgt ut med tanke på at rettene skulle ha størst mulig næringsverdi i forhold til utgiftene, og ikke behøvde for lang tilberedningstid. De måltidene det ble gitt oppskrifter på, var det som enkelte steder beskrives som «tarvelig». Her var det ikke mye luksus. Det dreide seg først og fremst om ernæring, deretter om smak. En rett som «Senekager» vitner om sparsommelighet, og at hun la stor vekt på å ikke la noe gå til spille.⁵⁷ Det er lite av den Winsneske overflod som Arne Garborg kritiserte i en samtidig artikkel i *Samtiden*.⁵⁸ Kontrasten mellom prestegården på Vang og arbeideklassehjemmet, som Christensen først og fremst skrev for, var stor.

Fra „Forsøgsjøkkenet“ paa Kampens skole.

Figur 4.3. Forsøksjøkkenet på Kampen skole, 1891. Bildet sto på trykk i Dorothea Christensens *Kogebog for folkeskolen og hjemmet* (1891). (Nasjonalbiblioteket. Falt i det fri.)

⁵⁶ Christensen 1891.

⁵⁷ Christensen 1891: 23.

⁵⁸ Garborg 1890: 216.

Formålet med boken var ikke bare å lære piker fra arbeiderklassen å koke mat til en billig penge. Christensen hadde også et mål om at den skulle bidra til å spre kunnskap inn i arbeiderhjemmene, hvor det ifølge henne sjelden fantes husholdningsbøker. Derfor tok hun med tema som strengt tatt ikke hørte hjemme i en kokebok for skolekjøkkenet, men som hun antok kunne komme til nytte i barnets hjem.⁵⁹ Ernæring var opplagt hovedanliggendet, men med råd om boligen, kjøkkenet, brensel, belysning, vask, klær og skotøy, framstår kokeboken som et ledd i en bredere innsats for å bedre det norske folks levekår. Inger Lise Fevang Jensen omtaler boken som en del av folkeopplysningsarbeidet for å få folk til å endre sin renholds- og hygienep praksis.⁶⁰ Sånn sett var den en del av en større dannelsesprosess. Tittelen er i så måte litt beskjedent i forhold til innholdet. Det hadde kanskje vært mer dekkende å kalle den *Lærebok i hus- og matstell*.

Det er ingen tilfeldighet at det står anført på tittelbladet at boken var «gjennemseet af» kjemiker L. Schmelck. Det er et tydelig signal om at kjemien hadde begynt å vinne innpass i kokeboklitteraturen, og at vitenskapen var i ferd med å bli en sentral kunnskapsleverandør og autoritet i kostholdsspørsmål. Selv om det var viktig for Christensen at boken var i tråd med ernæringsforskningens anbefalinger, dreide det seg også om å låne autoritet fra vitenskapen. Det var ingen ulempe å ha vitenskapen med på laget når det skulle lanseres en ny kokebok for et nytt fag, kanskje spesielt når det skulle skje på et område som etter tradisjonen var kvinnenenes domene, og som dessuten hadde lav status.

I 1894 kom kokeboken i ny og sterkt utvidet utgave, og var skrevet i samarbeid med Christensens nære samarbeidspartner Helga Helgesen. I tillegg var fysiologiprofessor Sophus Torup fra Universitetet i Kristiania involvert som vitenskapelig ekspert i ernæringslæren. Senere kom flere opplag og revisjoner. Etter forfatterens død ble rettighetene

---

59 Christensen 1891: 3.

60 Jensen 2008: 49–66.

overført til Oslo skolekjøkkenlærerinnernes lag og senere til Skolekjøkkenlærerinnenenes Landsforening. De sørget for at boka ble jevnlig oppdatert. Det fjortende og siste opplaget ble utgitt i 1967.⁶¹ Med tanke på hvor mange som har lest og brukt denne lille kokeboken, er det nærliggende å omtale den som en av kjempene i den norske oppdragelses- og opplysningslitteraturen.

Skolekjøkkenforkjemperen Helga Helgesen

For Helga Helgesen ble den nye folkeskoleloven en åpning som ga en mulighet til å begynne å iverksette praktiske tiltak i folkeskolen.⁶² I juni 1891 startet hun opp en forsøksordning med skolekjøkken på Kampen skole i hovedstaden. Helgesen var en sterk forkjemper for et vitenskapsbasert husstell, og i mangel på norske bøker hadde hun bestemt seg for å ordne saken selv. Her gjorde hun som Asbjørnsen hadde gjort en generasjon tidligere, og bearbeidet og oversatte en tyskspråklig husholdningslære: Marie Climas bok *Haushaltungskunde*, som på norsk fikk tittelen *Husstel og madstel*.⁶³

Helgesen ble en svært viktig forkjemper for skolekjøkkensaken. Ved siden av det konkrete arbeidet for å etablere et tilbud og undervise ved hovedstadens skolekjøkken, brukte hun flere kanaler for å fremme saken, og var en aktiv foredragsholder, skribent og forfatter. Hun ville at husstellet skulle drives på vitenskapelig grunnlag, og i 1892–93 foretok hun derfor en studiereise til Tyskland for å hente inspirasjon og kunnskap fra de ledende miljøene innen ernæringsforskningen.⁶⁴

---

61 Christensen & Helgesen 1967. Se også Jensen 2013.

62 Helgesen 1891a: 92.

63 Clima 1870; Helgesen 1890.

64 Helgesen 1893: 62.

Figur 4.4. Helga Helgesen (1863–1936) var en av pionerene for norsk hustellutdanning. Bildet er tatt ca. 1925. (Ukjent fotograf, Oslo museum, CC BY 3.0 NO)

I et foredrag hun holdt i Selskapet for Norges Vel i 1897, presiserte hun at hun ikke ønsket å snakke om «Pigernes Oplærelse i Hus- og Madstel», men om «huslig Økonomi».⁶⁵ Dermed flyttet hun perspektivet over fra den enkelte jentes utdanning til å bli et spørsmål om nasjonens framgang og velstand. Huslig økonomi måtte forstås i lys av nasjonaløkonomien, og betraktes som et sosialpolitisk anliggende. Siden det var så viktig for folkets helse, arbeidsevne og økonomiske trivsel, måtte det gjøres til et lovbestemt fag for folkeskolens jenter, og et valgfritt fag for middelskolens elever.⁶⁶

Med begrepet «huslig økonomi», ser vi et klart slektskap med den *home economics*-bevegelsen som var i ferd med å vokse fram i USA på denne tiden, selv om Helgesen ikke nevnte den i sitt foredrag. The American Home Economic Association ble ikke etablert før i 1908, men pionerer

65 Helgesen 1897: 193.

66 Helgesen 1897: 193.

som Catharine Beecher, Ellen Swallow Richards og andre hadde gjennom flere år agitert for reformer som lignet mye på dem som Helgesen og de norske pionerene kjempet for. Også de plasserte kjøkkenet i et bredere samfunnsperspektiv og knyttet det opp mot nasjonaløkonomien. Richards, som selv var utdannet kjemiker, var en ivrig talskvinne for en vitenskapeliggjøring av husstellet og for å anvende kjemien som kunnskapsgrunnlag i ernæringen. Som i Norge var utgangspunktet de samfunnsendringene som hadde funnet sted, og som blant annet gjorde at kvinners rolle skiftet fra produksjon i hjemmet til forbruk i markedet. Derfor måtte jentene få de samme mulighetene til utdanning som guttene allerede hadde.⁶⁷

Heller ikke for Helgesen var saken bare av nasjonaløkonomisk interesse. Hun hadde et tydelig kvinnepolitisk perspektiv. Selv om kvinner etter hvert hadde fått stadig flere muligheter på arbeidsmarkedet, var det likevel arbeid i eget eller andres hus og hjem som lå nærmest for de aller fleste kvinner.⁶⁸ Hun var derfor bestyrtet over at jenter ikke fikk noen oppdragelse eller opplæring i sitt viktigste arbeid, mens guttene hadde så mange muligheter og tilbud.

Også klasseperspektivet og en sosialpolitisk tankegang var framtrepende i hennes argumentasjon for skolekjøkkenet. Industrialiseringen og urbaniseringen endret folks kår, og ifølge Helgesen var det særlig «den arbeidende Klasse, hvis eneste Rigdom jo er *Arbeidsevnen*», som trengte kunnskap om huslig økonomi.⁶⁹ Spesielt i hjem med små inntekter var «konens Stel» avgjørende for «Husets økonomiske Trivsel». I slike hjem hadde man ikke råd til å prøve og feile og gjøre seg egne, dyrekjøpte erfaringer. Derfor måtte faget inn i folkeskolen. Som lærer ved Kampen skole, i en av hovedstadens fattigslige arbeiderbydeler på østkanten, hadde hun solid erfaring bak sine meninger. Det er ikke vanskelig å se for seg at hennes lærergjerning og besøk i elevenes hjem har inspirert og preget hennes reformiver og kamp for skolekjøkkensaken, som skulle bli hennes store livsoppgave.

---

67 Paris 2019; Stage & Vincenti 2018.

68 Helgesen 1897: 194.

69 Helgesen 1897: 195.

Det var ikke bare et kunnskapsfag, men like mye et dannelsesfag hun argumenterte for. De unge jentene skulle få opplæring i hvordan de skulle styre en husholdning, men like viktig var det å gi dem gode holdninger og aktelse for husarbeidet.

Et ekko av grøtstriden

Helgesen var ikke alene om å snakke om husstellutdanningen i et nasjonaløkonomisk perspektiv. I 1896 publiserte den kontroversielle geologen og kulturgeografen professor Amund Helland en norsk ernæringsstatistikk, hvor han sammenlignet kostholdet i Norge og Paris.

Etter Hellands oppfatning var ikke ernærings situasjonen i Norge så ille som mange ville ha det til. Problemet var at «tillagningen ofte staar meget tilbage». Dette skyldtes, påsto han, at kvinnene ofte hadde lært lite om hvordan «fødemidlerne paa bedste maade skal behandles, og ofte intet om, hvorledes da paa en tiltalende maade skal serveres og hvorledes der paa bedste maade skal tages vare paa levningerne, så at de kan benyttes».⁷⁰ Dette skyldtes, hevdet han, mangel på undervisning og veiledning. Ut fra hans beregninger gikk 5 prosent av næringsmidlene tapt i husholdningene på grunn av «daarligt stel, daarlig udnyttelse af affald og levninger, mangel paa kjendskab til kogekunsten samt ogsaa paa grund af slurveri».⁷¹ Han konkluderte med at 9,4 millioner kroner gikk tapt på grunn av at norske kvinner ikke hadde lært husstell i sin ungdom. På toppen av dette kom et økt brennevinsforbruk, siden menn som fikk dårlig mat servert på en uappetittelig måte følte sterkere trang til brennevin enn menn som fikk ordentlig stell, påsto han.

Selv om ikke grøtstriden ble nevnt, verken av Helgesen eller Helland, var deres argumenter et ekko av den heftige debatten som hadde rast knapt 30 år tidligere. Da hadde bondekvinnes tradisjonelle matstell vært det sentrale stridsspørsmålet. Nasjonaløkonomien var imidlertid et sentralt premiss også den gang. Peter Chr. Asbjørnsen hadde beregnet at den tradisjonelle måten å koke grøt på medførte et årlig tap på en halv

⁷⁰ Helland 1896: 73.

⁷¹ Helland 1896: 74.

million speciedaler.⁷² Etter myntreformen i 1875 tilsvarte dette to millioner kroner.⁷³ Hellands tapstall var langt høyere, men omfattet også langt mer enn bare grøten.

Grøtstriden hadde i stor grad dreid seg om husstellet og kjøkken-tradisjonene, og behovet for en mer vitenskapsbasert praksis. På slutten av 1800-tallet var det først og fremst opplæringen som ble satt under debatt, altså hvordan den nye kunnskapen skulle gjøres virksom i de norske hjem. Det gjaldt ikke bare å lage velsmakende, mettende og sunn mat. Sommeren 1896 holdt Klaus Hansen, som var overlege ved Bergen kommunale sykehus, et foredrag om folkehelse på ungdomstevnet i Norheimsund, og her understreket han at kvinnens perspektiv måtte strekke seg ut over spisebordet: «Og tro ikke, Jenter, naar I lager Maden, at det her bare gjælder at gjøre Manden i Huset og Børnene tillags med Mad, de liker; nei, det gjælder at spare Millioner for Landet», formante han.⁷⁴

Allerede under grøtstriden hadde flere omtalt kjøkkenet som kvinnens nye kjemiske laboratorium. De nasjonaløkonomiske argumentene, som både Helgesen og Hanssen framførte, var på ingen måte nye, men de ble svært framtrædende under debatten om husstellundervisningen. Disse to «kjøkkendebattene» bidro til en vitenskapeliggjøring av diskusjonen om husstellet og kjøkkenet. Metaforisk framsto kjøkkenet som både et kjemisk laboratorium og en økonomisk velstandsmaskin. Matlaging var ikke bare gastronomi, men også kjemi og økonomi.

For Helgesen var løsningen klar. Når det fantes en statsøkonomisk vitenskap, burde det også eksistere et undervisningsfag i huslig økonomi. Først når kvinnene lærte grunnreglene for ernæringen, og når de forsto å omsette disse i praksis, kunne det bli snakk om et «virkelig sparsommeligt, fornuftigt og forstandigt Hus- og Madstel».⁷⁵ Med denne formuleringen

72 Bonifacius 1864/1993: V.

73 I 1873 gikk Sverige og Danmark over fra speciedaler til kroner og øre. Norge sluttet seg til den skandinaviske myntunionen i 1875. Ved overgangen ble verdien av 1 speciedaler satt til 4 kroner. I omregningen er det ikke tatt hensyn til prisstigningen. Ifølge SSBs konsumprisindeks falt kroneverdien med 17 prosent fra innføringen myntreformen i 1875 til Helland publiserte sin artikkel i 1896.

74 Hansen 1896. Foredraget ble først trykt i *Christianssands Tidende*, 18 og 21. august 1896.

75 Helgesen 1897: 198.

viste hun et tydelig slektskap med Asbjørnsen og hans bok *Fornuftigt Madstel*, selv om hun brukte noen flere ord på å beskrive sitt credo. «*At spare uden at undvære, det er den Kunst, som skal læres – ikke det at lave fin Mad*», påpekte hun.⁷⁶ Også her plasserte hun seg tydelig inn i den vitenskapsorienterte ernæringsdiskursen.

Christensen og Helgesen var ikke bare skolekjøkkenpionerer og kokebokforfattere. De var også ivrige pådrivere for statsstøtte til husmorskoler, og for at staten skulle opprette en høyskole for å utdanne husstellærere. I tiden omkring århundreskiftet var det stadig flere som sluttet seg til dette kravet. Også utenfor landets grenser hadde det skjedd mye på utdanningsfronten opp mot århundreskiftet.

England hadde vært tidlig ute. The National Training School of Cookery ble etablert i London allerede i 1874, og deretter ble det i de påfølgende årene opprettet lignende skoler i de fleste større byer.⁷⁷ I USA hadde det også skjedd mye siden det første skolekjøkkenet ble opprettet i Boston i 1885, og det første lærerinnkurs i huslig økonomi i 1889.⁷⁸ I Tyskland var det blitt opprettet et stort antall skoler for undervisning i husholdning, bare i Preussen fantes det 53.⁷⁹ Også andre land, som Frankrike, Belgia og Finland, hadde kommet i gang.⁸⁰

Hvordan sto det så til i nabolandene? Sverige hadde kommet i gang med Ellenö praktiske husholdningsskole i Vänersborg i 1884, og i 1895 ble det opprettet en privat fagskole for huslig økonomi i Uppsala. Det fantes også praktisk orienterte undervisningsanstalter hvor husholdning var tatt opp som fag.⁸¹ I Danmark startet det med Sorø husholdningsskole i 1895, og deretter utviklet skolesaken seg raskt også der.⁸²

Om man tar utgangspunkt i Wetlesens husholdningsskole fra 1865 og de initiativene som kom i etterkant av den, var altså Norge tidlig ute. Disse skolen hadde imidlertid forholdsvis kort levetid. Når det gjaldt å

76 Helgesen 1897: 198.

77 Akiyama 2008: 23–25; Landbruksdepartementet 1917: 21–22.

78 Landbruksdepartementet 1917: 22–23.

79 Landbruksdepartementet 1908a: 55–57.

80 Helgesen 1897: 199.

81 Landbruksdepartementet 1908a: 53–55.

82 Landbruksdepartementet 1908a: 45–53.

etablere mer faste institusjoner og en utdanning for skolekjøkkenlærerin-
ner, så det dårligere ut.

Figur 4.5. Elever ved Fru Rachlews Husholdningsskole (1905). Skolen lå like ved Slottsparken i Oslo i Wergelandsveien 19. Den ble etablert som Norsk Kvindesagsforenings (N.K.F.s) Fagskole i huslig økonomi i 1900 med enkefru Angelique Rachlew (1866-1952) som første bestyrerinne. (Foto: Anders Beer Wilse, Oslo museum, CC BY 3.0 NO)

Husmorskoler

I 1901 tok Landbruksdepartementet til orde for at Staten burde ta ansvar for husstellundervisningen på lik linje med landbruksskolene.⁸³ I en stortingsproposisjon om den lavere landbruksundervisningen ble det foreslått å opprette «landbrugsskoler for kvinder», samt en utdanning for lærerinner til disse skolene. Siden proposisjonen gjaldt landbruksutdanningen, inneholdt den ingen bindende forslag om husstellkolene. Den synliggjorde likevel en ny innstilling til husstellsaken, hvor myndighetene signaliserte villighet til å ta et offentlig ansvar for husstellundervisningen.

⁸³ Landbruksdepartementet 1901.

I mars 1908 la departementet fram en stortingsproposisjon *Angående ordningen av husmorskoler og statens lærerindeskole i husstell*, og her var husstellundervisningen hovedsaken.⁸⁴ Da var flere ting blitt endret fra tidligere forslag og planer. Det kom til syne allerede i tittelen på proposisjonen. Fram til da hadde skolene blitt omtalt som husholdningsskoler, eller praktiske jenteskoler. Her ble de kalt «husmorskoler» for å markere at målsettingen var å utdanne kvinner som var skikket til «som husmødre at forestaa det samlede husvæsen».⁸⁵

Etter departementets oppfatning pekte de eldre betegnelsene altfor sterkt i retning av praktiske ferdigheter som lå innenfor husholdningens og gårdsbrukets område. Den nye skoletypen skulle sikte bredere. Det innebar et brudd med tidligere tenkning om husstellundervisningen. I den forbindelse ble også tidligere krav om at skolene måtte legges til et gårdsbruk forlatt. Det hadde lenge vært snakk om husstell. Nå lå oppmerksomheten på husmora. Fokuset var flyttet fra objektet til subjektet; fra arbeidsoppgavene til henne som skulle utføre dem.

Denne dreiningen gjorde også at husmoras arbeidsoppgaver ble sett på som mer likeartet, uavhengig av hvilken husholdning hun var en del av. Om det var et gårdsbruk, en byhusholdning, en produksjonshusholdning eller en konsumhusholdning, spilte mindre rolle for hennes oppgaver. Oppbyggingen av et undervisningstilbud i husstell hadde sin opprinnelse i spesielle behov i landdistriktene. Med Landbruksdepartementets forslag skjedde det en dreining mot en mer allmenndannende husmorskole.

Departementet erkjente et sterkt og voksende behov for både flere og større skoler, men la ikke fram planer for noen storstilt utbygging. Denne begrensningen dreide seg dels om statsbudsjettet, dels om målgruppen. Departementet anså at de fleste unge kvinner fra landet neppe ville ha mulighet til å ta omfattende og langvarige kurs. I stedet for å etablere en avsluttende og fullstendig utdanning, ble ambisjonene redusert til å få i gang kortere kurs på minst fem måneder. Husmorskolenes oppgave måtte begrenses til å gi elevene et solid grunnlag for deres senere «opøvelse i

---

84 Landbruksdepartementet 1908a.

85 Landbruksdepartementet 1908a: 22.

husvæsenets mangeartede gjøremaal i det praktiske liv».⁸⁶ Det ble forelått at skolene ikke først og fremst skulle tilby praktisk øving, men at de heller burde gi et hensiktsmessig grunnlag av kunnskaper for elevenes utvikling. Denne kunnskapsorienteringen speilet dels et ønske om en langt mer teoretisk innrettet skole. Samtidig innebar den en betydelig reduksjon sammenlignet med de ettårige kursene ved de skolene som ble drevet av Selskapet for Norges Vel.

Stortingets sosialkomité sluttet seg til departementet forslag, men trakk fram et poeng fra diskusjonen om jentenes husstellutdanning som hadde vært fraværende i departementets forslag. Flere hadde uttrykt bekymring for at unge jenter var i ferd med å forlate kjøkkenet, eller i det minste miste interessen for husarbeid. Derfor ønsket komiteen at det skulle gis «vækkende foredrag om almene emner» for å utvide de unge jentenes «aandelige synskreds».⁸⁷ Det dreide seg altså ikke bare om ernæringskunnskap, men også om moral og kvinners stilling i samfunnet:

Og kan husholdningsskolerne hjelpe de unge kvinder til at se skjønheden i det huslige stræv og paa de grundlag meddele praktiske, nyttige kundskaber og ferdigheder, samtidig med at de vækker og nærer den ideelle trang, saa løser de en samfundsopgave af den største betydning.⁸⁸

Skolene skulle ikke bare utdanne, men også oppdra jentene til å skjøtte det kvinnelige kall som husmor og mor. Gerd Fuglerud hevder at skolesaken ikke bare dreide seg om et ønske om bedre og mer økonomisk ernæring. Kvinnenes kamp for likestilling og den økte etterspørselen etter kvinnelig arbeidskraft i byene, som trakk mange kvinner bort fra hjemmet, var også en vesentlig drivkraft for husmorskolesakens framgang.⁸⁹

---

86 Landbruksdepartementet 1908a: 23.

87 Stortingets sosialkomité 1908: 8.

88 Stortingets sosialkomité 1908.

89 Fuglerud 1980: 73–74.

- og en statlig lærerindeskole i husstel

Departementet nøyde seg ikke bare med husmorskoler. Det innså i tillegg at om disse skulle fungere etter hensikten, var de avhengige av gode lærekrefter.⁹⁰ Derfor ble det også foreslått å opprette en «lærerindeskole i husstel». Dette var på ingen måte noen ny tanke. Allerede på 1860-tallet hadde Huus foreslått at det burde opprettes en slik skole. Det han så for seg var imidlertid ikke en lærerineskole som utdannet lærere for skolen, men kvinner som kunne virke i sitt nærmiljø gjennom kvinneforeninger.⁹¹ Kvinneforeningene hadde imidlertid et annet syn.

I 1904 ble Norske Kvinders Nationalråd opprettet som et samarbeidsorgan for norske kvinneforeninger. Husmødrenes sak og kampen for nye utdanningsinstitusjoner var ikke lenger bare en sak for enkelte ildsjeler. Nå sto en hel organisasjon bak kravene. Kvinnesak og kampen for husmorskoler var blitt to sider av samme sak.⁹² I sin programtale på rådets første landsmøte i Trondheim sommeren 1907 uttalte «formanden», Gina Krogh:

Der har altfor længe gjort sig gjældende den opfatning at husligt arbejde var «kvindens kald» saa man ikke behøved at lære det. ... Det erkjendes mer og mer som et fag der maa læres. Men da gjælder det at faa første rangs undervisning, saa faget kommer i værdighet. Bort med diletanteriet⁹³

Randi Blehr var en av dem som tok ordet i den påfølgende diskusjonen og krevde et kunnskapsløft og bedre kunnskap om næringsmidlene, næringsstoffene og økonomien. Det var på høy tid at vitenskap og økonomi ble tatt i bruk i kjøkkenets tjeneste. Det kunne ikke lenger være slik at kvinnene lagde mat «for at faa vomfyld og føle sig mætte», og kokte maten slik at «de stoffe som bragtes vore medmennesker til føde er udtørret og ødelagt».⁹⁴ Husmødrene trengte kunnskap, og for at kunnskapen

90 Tenfjord 1959: 20.

91 Huus 1872.

92 Reinertsen 2013: 68.

93 Gina Kroghs programtale på landsmøtet for Norske Kvinders Nationalråd, 4. juli 1907. Gjengitt i *Nylænde* 1907: 219.

94 *Nylænde* 1907: 227.

skulle nå ut til dem som trengte den, måtte staten etablere og finansiere skoler for å utdanne lærerinner i huslig økonomi.

For noen ble det for lenge å vente på statlige tiltak. I oktober 1907 opprettet Selskapet for Norges Vel en skole for å utdanne lærerinner for landhusholdningsskoler. Utdanningen var delt i to avdelinger på til sammen ti og en halv måned, med et teoretisk kurs ved Uranienborg skole i Kristiania og et praktisk kurs på Berby. Finansieringen ble ordnet gjennom en ekstraordinær statsbevilgning som dekket omtrent to tredjedeler av kostnadene. Kurset ble imidlertid bare et engangsfenomen, og markerte slutten på Selskapets utdanningsvirksomhet på husstellfronten.⁹⁵

Ikke lenge etter, i november 1907, nedsatte Landbruksdepartementet en komite for å utarbeide et forslag til en utdanning av lærerinner ved husholdningsskoler og skolekjøkken. Den besto av skoledirektør O. A. Eftestøl (formann), skolebestyrer K. Fosse og professor Sophus Torup, samt husstellutdanningspionerene Dorothea Christensen og Inga Høst. De arbeidet raskt, og la fram en innstilling allerede i januar året etter.⁹⁶

Departementskomiteen anbefalte at staten skulle opprette en felles skole for lærerinner ved by- og landhusholdningsskoler med en egen avdeling for skolekjøkkenlærerinner. Utdanningen for husholdningsskolelærerinner burde strekke seg over halvannet år, og for skolekjøkkenlærerinner over ett, men av økonomiske grunner nøyde komiteen seg med å foreslå en varighet på henholdsvis ett år og et halvt år. Videre la den vekt på at den teoretiske og praktiske undervisningen måtte gå hånd i hånd.⁹⁷

Med dette pekte komiteen ut en ny retning. På andre områder bygde den videre på tankegods som hadde vært trukket fram tidligere. Selv om komitemedlemmene ikke ønsket to separate utdanningsløp, var de bekymret for forskjellene mellom by og land, og klasseforskjellene. Innstillingen presiserte derfor at

---

95 Hasund 1941: 553.

96 Landbruksdepartementet 1908b.

97 Landbruksdepartementet 1908b: 4.

husholdningsskolerne først og fremst skal ta sigte paa de brede lag av folket, bonde- og arbeiderklassen. De unge kvinder skal lære at lede hjem med smaa indtægter paa en sparsommelig og dygtig maate. Og de, som skal bli lærerinder ved disse skoler, bør i størst mulig utstrækning selv kjende livet under de jevne, smaa kaar. Men skal arbeidernes og smaabrukernes døtre kunne søke en saadanne skole, maa kurset være saa kort og billig som det av hensyn til en forsvarlig utdanning gaar an.⁹⁸

I mars 1908 la Landbruksdepartementet fram en stortingsproposisjon om saken. Den mest synlige endringen var at navnet ble endret fra «Lærerindehøiskolen i husstell» til «Statens lærerindeskole i husstell».⁹⁹ Slik planene var i ferd med å falle på plass, var nok både tillegget av «Statens» og bortfallet av «høiskole» mer en refleks av realitetene enn et uttrykk for et ønske om retningsendring. Mens den første endringen bare markerte det innlysende – at staten hadde tatt et ansvar, innebar den siste en iøynefallende nedjustering av ambisjonene for skolen. Det var i så måte symptomatisk at landbruksdirektøren foreslo å få inn sang, som han beskrev som et fag «av den største betydning», på timeplanen.¹⁰⁰ Høyskoleambisjonene ser ut til å ha blitt redusert til et ønske om å etablere en bredt anlagt dannelsesskole for å utdanne lærerinner som skulle å oppdra vordende norske husmødre.

En ny giv

Da saken ble tatt opp til behandling i Stortinget 21. juli 1908, var det bred enighet om å opprette både husmorskoler og en Statens lærerindeskole i husstell på Stabekk.¹⁰¹ Det innebar at staten tok på seg å dekke inntil $\frac{3}{4}$ av driftsutgiftene til husmorskoler som ga både praktisk og teoretisk undervisning i husstell etter en plan som var godkjent av Landbruksdepartementet, og bevilget penger til innkjøp av en skolebygning og til drift av lærerinesskolen.

98 Landbruksdepartementet 1908b: 4.

99 Landbruksdepartementet 1908a: 35.

100 Landbruksdepartementet 1908c: 60.

101 Stortinget 1908: 2977–2990.

De første husmorskolene ble etablert samme år, og antallet skoler vokste fra 14 i 1908 til 58 i 1921.¹⁰² Husmorskoleutbyggingen ble en høyt prioritert sak, og bevilgningene til formålet økte stadig.¹⁰³ Den ordningen som ble vedtatt sommeren 1908 kom til å danne grunnlaget for husmorskolene helt fram til de ble lagt under Kirke- og undervisningsdepartementet i 1959.¹⁰⁴ I og med lov om videregående opplæring fra 1974 forsvant husmorskolene og husstellundervisningen inn i de videregående skolene som egen studieretning.¹⁰⁵

Høsten 1909 ble Dina Larsen ansatt som bestyrerinne på lærerinneskolen. Like over nyttår møtte 54 unge kvinner til opptaksprøve til de 16 plassene på kurset for husholdningslærerinner. Undervisningen startet 17. januar 1910. På timeplanen var kjemi det faget med flest undervisningstimer. Det sier sitt om det gjennomslaget kjemien hadde fått innenfor husstellet.¹⁰⁶

En knapp uke før julen ble ringt inn i 1910 kunne Statens lærerindeskole i husstell dele ut vitnemålene til sitt første kull. Dette var bare begynnelsen, men med uteksamineringen av de første husstell-lærerinnene kan man si at et langvarig nybrottsarbeid var ført til ende. I 1959 forsvant det kjønnsspesifikke navnet da skolen endret navn til Statens lærerskole i husstell, og ble, som husmorskolene, lagt under Kirke- og undervisningsdepartementet.¹⁰⁷ I 1980 ble den endelig en høgskole under navnet Stabekk husstellærerhøgskole. I dag eksisterer den ikke lenger som egen enhet.

I 1908 ble også skolekjøkkenundervisningen styrket ved at «huslig økonomi» kom inn som fag gjennom en revisjon av folkeskoleloven. Det ble riktignok ikke et obligatorisk fag, og bare et fåtall kommuner tok det

---

102 Bjørndal 2005: 88.

103 En oversikt over de enkelte skolers historie fram til 1925 finnes i Hasund & Nesheim 1926: 435–510.

104 Kyrkje- og undervisningsdepartementet 1957.

105 Kirke- og undervisningsdepartementet 1975.

106 Det ble undervist etter følgende undervisningsplan: kjemi (110 timer), praktisk matlaging og rengjøring (80 leksjoner à fire timer), brød- og flatbrødbaking, vask og stryking (80 leksjoner à fire timer), kostlære (60 timer), husholdningsregnskap (60 timer), fysiologi (57 timer), hagestell (50 timer), fysikk (43 timer), anatomi (40 timer), håndarbeid (40 timer), husdyrstell (30 timer), botanikk (20 timer), matlagingsdemonstrasjoner (18 leksjoner à fire timer) samt bakteriologi og gjæringslære (14 timer). Tenfjord 1959: 70–72. Se også Jørgensen 2002.

107 Kyrkje- og undervisningsdepartementet 1957.

økonomiske løftet lovendringen innebar, men endringen signaliserte i det minste et ønske om forsterket offentlig innsats.¹⁰⁸ Nå fantes både en statlig lærerineskole på Stabekk, husmorskoler rundt om i landet og skolekjøkken ved en rekke av landets folkeskoler.

I Winsnes' fotspor

Etableringen av et utdanningstilbud både for kommende husmødre og husstell-lærerinner innebar en profesjonalisering av husmorrollen. Tanken om at husarbeid var kvinnens kall, og at den nødvendige kunnskapen så å si kunne gå i arv gjennom generasjonene, var på vikende front. Det ble mer og mer vanlig å se på oppgaven som et yrke som måtte læres, og fra slutten av 1800-tallet tok Staten i økende grad ansvar for dette. Husarbeid var ikke lenger noe som bare angikk den enkelte familie, men en sak av stor betydning for hele nasjonen. Denne oppvurderingen av husarbeidet dreide seg dels om ernæring, men også om kvinnekamp, og må sees i lys av kampen for kvinners rettigheter generelt og kvinners rett til utdanning spesielt.¹⁰⁹

Etableringen av et undervisningstilbud og et kunnskapsløft i det norske husstellet var et langt lerret å bleke. Siden saken først ble reist med en viss tyngde i siste halvdel av 1800-tallet, hadde mange aktører fra ulike posisjoner bidratt til å løfte saken fram og inn i maktens korridorer på Stortinget. En stor andel av disse var kvinner, og framsto på mange måter som det Rune Slagstad har kalt «nasjonale strateger».¹¹⁰

Disse pionerene bidro til å fremme saken på ulike måter, og jobbet på bred front. Det gjorde de ved å etablere undervisningstilbud, ved å skrive kokebøker og artikler, gjennom å være aktive i foreninger og lag, ved å holde foredrag, delta i offentlige debatter, og på andre måter. Deres innsats var avgjørende for at det ble en gradvis oppbygging av undervisningen, og at saken vant fram, til den til slutt ble et statlig ansvarsområde.

108 Kyrkje- og undervisningsdepartementet 1957: 5. Se også Kirke- og undervisningsdepartementet ved Statens skolekjøkkenkonsulent 1941: 14–15.

109 Hagemann 2010: 187–192, 223–226.

110 Slagstad 1998.

De lyktes ved å skape allianser med andre aktører og andre saker. Dermed kunne husstellundervisningssaken både framstå som en konservativ kamp for å stoppe forfallet i kvinners husstellkompetanse, og, i et kvinnepolitisk mer radikalt perspektiv, som en faglig oppgradering og oppvurdering av kvinners virksomhet i huset. Det kom blant annet til uttrykk gjennom understrekningen av at det ikke lenger var tilstrekkelig med praktisk opplæring, men at det også var nødvendig å gi de kommende husmødrene teoretisk utdanning. Slik ble saken også en kamp for framskritt og modernisering gjennom en vitenskapeliggjøring av husstellet. Med vektleggingen av det økonomiske perspektivet ble den også fremmet som et sosialpolitisk tiltak for å skape bedre vilkår for fattige familier, og som et løft for å bedre nasjonaløkonomien. Saken framsto dermed både som et privat og et nasjonalt anliggende, og samtidig som en fanesak i pågående saker som gjaldt kvinnekamp og klassespørsmål. Ved å spille på ulike argumenter lyktes utdanningspionerene å vinne tilstrekkelig støtte til at Norge fikk et statlig utdanningstilbud i husstell i 1908.

Etableringen av husmorskolene og Statens lærerindeskole ble en viktig milepæl, ikke bare for det konkrete arbeidet for et nytt undervisningstilbud, men også for to kampsaker som hadde blitt ført med varierende intensitet gjennom et halvt århundre. Den ene gjaldt kvinners rett til utdanning, den andre dreide seg om hvilket grunnlag kostholdet skulle bygges på. Begge dreide seg om kunnskap.

Når det gjelder det sistnevnte, viste fagplanene med tydelighet at naturvitenskapen, og i særlig grad kjemien, hadde gjort sitt inntog på kjøkkenet. Husstellet skulle ikke lenger bare bygges på tradisjon og sedvane, men baseres på ny vitenskapelig kunnskap, og fremmes og forvaltes av statlig utdannede husmødre og lærerinner. Det var ikke tilstrekkelig å få nok mat, man måtte spise riktig mat også. Dermed kan man også si at oppmerksomheten var blitt forflyttet fra kvantitet til kvalitet.

Kampen for kvinners rett til utdanning, og spesielt i det som ble omtalt som deres viktigste oppgaver, husstellet, hadde en enda lengre forhistorie. Her var det også en fysisk forbindelse til fortiden. Øvre Stabæk gård, hvor lærerinneskolen holdt hus, hadde tidligere vært både klostergods og krongods, og hadde gjennom tidene hatt en rekke eiere. Blant dem var Jens Ring og hans hustru Barbara. Barbara var født Winsnes, og var datter

av kokebokforfatteren Hanna Winsnes.¹¹¹ Hanna, som gjerne besøkte sin datter på Stabæk, hadde vært blant de første til å etterlyse undervisning i husholdningen – «Quindernes eneste Lærefag».¹¹² Hun hadde nøyd seg med å etterlyse lærebøker. Mye hadde skjedd i løpet av de vel 60 årene som hadde gått siden hun reiste kravet om flere husholdningsbøker i 1845. Ikke bare hadde det vokst fram en forholdsvis rikholdig kokeboklitteratur. Nå var det også blitt opprettet både husmorskoler og en lærerinneskole i husstellfag, samt at skolekjøkken var blitt et fag i folkeskolen. Det er en av historiens små tilfeldigheter at de nye lærerinneskoleelevene på Stabæk bokstavelig talt skulle komme til å gå i fotsporene til den store Hanna Winsnes, hun som kan sies å ha startet den kampen de endelig kunne nyte fruktene av.

Referanser

- Akiyama, Y. (2008). *Feeding the nation. Nutrition and health in Britain before World War One*. London: Bloomsbury Academic.
- Bjerknes, A. (Red.). (1959). *Historien om en skole gjennom 100 år. Abildsø skole 1859–1959*. Oslo: Abildsø skole.
- Bjørndal, I. (2005). *Videregående opplæring i 800 år – med hovedvekt på tiden etter 1950*. Halden: Forum bok.
- Bonifacius, C. [Asbjørnsen P. C.] (1993). *Fornuftig Madstel. En tidsmessig Koge- og Husholdningsbog*. Oslo: Bjørn Ringstrøms antikvariat. (Utgitt 1864)
- Christensen, D. (1891). *Kogebog for folkeskolen og hjemmet*. Kristiania: J.W. Cappelens forlag.
- Christensen, D. & Helgesen, H. (1967). *Husstell for framhaldsskular og folkehøgskular* (I. Eidsæther & A. Lammers, Red.). Oslo: Aschehoug & Co.
- Clima, M. (1870). *Haushaltungskunde. Ein Lehr- und Lesebuch für Lehrerinnen-Bildungsanstalten und höhere Töchterschulen*. Wien: Verlag von A. Pichler's Witwe & Sohn.
- Diesen, H. (2000). *Hanna Winsnes. Dagsverk og nattetanker*. Oslo: Aschehoug.
- Dokka, H.-J. (1988). *En skole gjennom 250 år. Den norske allmueskole – folkeskole – grunnskole 1739–1989*. Oslo: NKS-Forlaget.
- Fuglerud, G. (1980). *Husstellskolens historie i Norge*. Oslo: Grøndahl & Søn Forlag.
- Garborg, A. (1890). Hanna Winsnes's kogebog. *Samtiden*, 215–223.

---

¹¹¹ Ring 1924.

¹¹² Winsnes 1845: 1.

- Gjengedal, E. K. M. (1995). *En analyse av norsk folkeopplysning innenfor mat- og husstell i perioden 1845–1909. – med vekt på kunnskapsgrunnlag, sosiale aspekter og kjønnsrolleideologi* (Hovedfagsoppgave). AVH, Trondheim.
- Gjengedal, E. K. M. (2002). Folkeopplysning og kjønnsrolleideologi i perioden 1845–1909. I Fossgard E. (Red.), *Tradisjon, opplysning og verkelighet i norsk matkultur* (s. 27–39). Voss: Vestnorsk kulturakademi.
- Grankvist, R. (2000). *Utsyn over norsk skole. Norsk utdanning gjennom 1000 år*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- Hagemann, G. (2010). Del III. De stummes leir? 1800–1900. I Blom, I. & Sogner, S. (Red.), *Med kjønnsperspektiv på norsk historie. Fra vikingetid til 2000-årsskiftet* (s. 157–253). Oslo: Cappelens Akademisk Forlag.
- Hammer, C. (1773). *Norsk Huusholdnings-Kalender Forøget og forbedret ved Christopher Hammer. Anden Deel*. Christiania: S. C. Schwach.
- Hansen, K. (1896). *Om folkehelse. Foredrag ved ungdomsstevnet i Nordheimsund den 9de juni 1896*. Oslo: John Grieg.
- Hasund, S. (1941). *Det Kgl. Selskap for Norges Vel. II*. Gjøvik: Mariendals boktrykkeri.
- Hasund, S. & Nesheim, I. (Red.). (1926). *Landbruksundervisningen i Norge gjennom hundre år, 1825–1925*. Oslo: J.W. Cappelens forlag.
- Helgesen, H. (1890). *Husstel og madstel. Bearbeidet efter 6te oplag av Marie Clima's «Haushaltungskunde»*. Kristiania: J.W. Cappelens forlag.
- Helgesen, H. (1891a). Beretning om en reise til Skotland og England (høsten 1890). I *Beretning om Christiania folkeskolevæsen for 1888–1890* (s. 86–92). Christiania: J. Chr. Gundersens bogtrykkeri.
- Helgesen, H. (1891b, 13. februar). Huslig økonomi og Madlavning som Undervisningsfag. Hvorledes bør Skolekjøkkener indredes. *Morgenbladet*, 1–2.
- Helgesen, H. (1893). Beretning om forsøgsjøkkenets virksomhet i 1892–93. I *Beretning om Christiania folkeskolevæsen for 1893* (s. 62–63). Christiania: Christiania skolestyre.
- Helgesen, H. (1897). Skolens Indflydelse paa Hjemmenes Økonomi og Hjemmenes Stel. Foredrag i Selskabets [Selskabet for Norges vel] møde den 9de april 1897 af frøken Helga Helgesen. *Tidsskrift for det norske landbrug*, 193–202.
- Helland, A. (1896). Hvad vi spiser i Norge og hvad der spises i Paris. Forsøg paa en norsk ernæringsstatistik. *Statsøkonomisk tidsskrift*, tilleg, 2. hefte.
- Husmoderen*. (1887). Til læserne! *Husmoderen*, 1, 1.
- Husmoderen*. (1889). Kjøkkenets historie. *Husmoderen*, 20, 156–158.
- Huus, K. L. (1872). *Om Kvinden. Forsøg til Besvarelse af den under 18de December 1865 udsatte Prisoppgave*. Bergen: Georg Griegs Bogtrykkeri.
- Jensen, I. L. F. (2008). De første lærebøkene i huslig økonomi for folkeskolen. I D. Skjelbred & B. Aamotsbakken (Red.), *Norsk lærebokhistorie – en kultur- og danningshistorie* (s. 49–66). Oslo: Novus forlag.

- Jensen, I. L. F. (2013). *Dorothea von der Lippe Christensen – en kvinne for sin tid!* Sandefjord: Sandar historielag.
- Jørgensen, F. A. (2002). *Tidens krav. Framveksten av det vitenskapelige husstellet i Norge 1900–1940* (Hovedfagsoppgave). NTNU, Trondheim.
- Kirke- og undervisningsdepartementet ved Statens skolekjøkkenkonsulent. (1941). *Skolekjøkkensaken i Norge gjennom 50 år*. Oslo: Kirke- og undervisningsdepartementet.
- Kirke- og undervisningsdepartementet. (1975). *Om videregående opplæring*. (St. meld. nr. 44 (1974–75)). Oslo: Kirke- og undervisningsdepartementet.
- Klencke, H. (1859). *Chemisk Koge- og Husholdningsbog. Almenfattelige Forskrifter for at tilberede og opbevare Næringsmidlerne i Overensstemmelse med Naturlovenes Grundsætninger. Med et Tillæg: Sygekjøkkenet*. Christiania: P.F. Steensballe.
- Kyrkje- og undervisningsdepartementet. (1957). *Om heimkunnskap og husstell* (St. meld. nr. 61 (1957)). Oslo: Kirke- og undervisningsdepartementet.
- Landbruksdepartementet. (1901). *Angaaende ordningen af den lavere landbrugsundervisning og statens forhold til denne*. (St. prp. nr. 30 1901–02). Kristiania: Landbruksdepartementet.
- Landbruksdepartementet. (1908a). *Angaaende ordningen av husmorskoler og statens lærerindeskole i husstel*. (St. prp. nr. 69 (1908)). Kristiania: Landbruksdepartementet.
- Landbruksdepartementet. (1908b). Indstilling om opprettelse av en lærerindeshøiskole i husstel fra den av Landbruksdepartementet 12te november nedsatte komite». Bilag til Landbruksdepartementet. (1908). *Angaaende ordningen av husmorskoler og statens lærerindeskole i husstel*. (St. prp. nr. 69 (1908)). Kristiania: Landbruksdepartementet.
- Landbruksdepartementet. (1908c). *Landbruksdirektørens bemerkninger angaaende ordningen av husmorskoler og statens lærerindeskole* (Bilag til St. prp. nr. 69 (1908)). Kristiania: Landbruksdepartementet.
- Landbruksdepartementet. (1917). *Indstilling om utvidelse av Statens Lærerindeskole i husstel og skolekjøkkenavdelingens stilling. Avgit av den ved kgl. Resolution av 26de august 1917 nedsatte komité*. Kristiania: Landbruksdepartementet.
- Langslet, M. (1887). Hav agtelse for husmoréns pligter. *Husmoderen*, 1, 5–6.
- Mal. (1890). Den unge husmoder. *Husmoderen*, 20 & 21, 153–155 & 161–163.
- Melby, K. (1995). *Kvinnelighetens strategier. Norges Husmorforbund 1915–1940 og Norges Lærerinneforbund 1912–1940* (Doktorgradsavhandling). Universitetet i Trondheim, Trondheim.
- M. W. (1887). Om vore bondepigers opdragelse og uddannelse. *Husmoderen*, 1, 4–5.
- Myrvang, K. (2009). *Forbruksagentene. Slik vekket de kjøpelysten*. Oslo: Pax Forlag.
- Nissen, H. W. (1965). De første tiltak til offentlig veiledning i hus- og matstell i Norge 1762–1877. *Tidsskrift for Husstell-lærere*, 6, 157–189.

- NN. (1940). *Sandefjords skolekjøkken 1890–1940. Jubileumsskrift for Norges første skolekjøkken*. Sandefjord.
- Nylænde. (1907). Norske kvinders nationalråd. *Nylænde*, 14, 210–224.
- Olsen, U. B. (1983). *Framveksten av husmorskoler og skolekjøkken 1865–1908* (Hovedfagsoppgave). Universitetet i Bergen, Bergen.
- Paris, I. (2019). Between efficiency and comfort: The organization of domestic work and space from home economics to scientific management, 1841–1913. *History and Technology*, 35(1), 81–104. <https://doi.org/10.1080/07341512.2019.1621424>
- Reinertsen, M. B. (2013). *Henriette Schönberg Erken. En norgeshistorie sett fra kjøkkenet*. Oslo: Cappelen Damm.
- Ring, B. (1924). *For hundrede Aar siden. Hanna Winsnes og Hendes*. Oslo: H. Aschehoug & co.
- Skjulestad, Y. (2000). *Minna Wetlesen – en foregangskvinne*. Oslo: Bydel Manglerud.
- Slagstad, R. (1998). *De nasjonale strateger*. Oslo: Pax Forlag.
- Stortingets socialkomité. (1908). *Indstilling fra socialkomiteen om ordningen af husmorskoler og opprettelse af en lærerindeskole i husstell* (Inds. S LI. (1908)). Kristiania: Stortingets socialkomité.
- Stage, S. & Vincenti, V. B. (2018). *Rethinking home economics. Women and the history of a profession*. Ithaca & London: Cornell University Press.
- Statistisk sentralbyrå. (1995). *Historisk statistikk*. Oslo & Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Stortinget. (1908). *Sag nr. 5. Indstilling fra socialkomiteen om ordningen af husmorskoler og om opprettelse af en lærerindeskole i husstell (indst. S. LI). 21. juli 1908*. (S. tid. (1908)): 2977–2990.
- Tenfjord, J. (1959). *I arbeid for Norges hjem. Statens lærerskole i husstell, Stabekk, 1909–1959*. Oslo: Landbruksdepartementet.
- V. H. (1889). Kemien i kjøkkenet. *Husmoderen*, 22, 171–172.
- Wetlesen, M. (1902). *Husholdningsbog for unge Husmodre i By og Bygd*. Kristiania: Chr. Johnsens Bogtrykkeri. (Første utgave ble trykt i 1890)
- Winsnes, H. (1845). *Lærebog i de forskjellige Grene af Huusholdningen*. Christiania: C.A. Wulfsberg.
- Winsnes, H. (1877). *Om husjomfruer*. Christiania: J.W. Cappelens Forlag.
- Wærhaug, S. (2021). *Damer som baker kaker. Historien om Husmorskolen og Minna Wetlesen*. Oslo: Historie & kultur.